

การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม
และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรม ของเยาวชน ในตำบลปากกรอ
จังหวัดสงขลา*

THE DEVELOPMENT OF COLLABORATION SKILLS, TEAMWORK
SKILLS AND CROSS-CULTURAL LEADERSHIP SKILLS FOR
THE YOUTHS IN PAKROR SUB-DISTRICT, SONGKHLA PROVINCE

นพดล นิมสุวรรณ

Nopadol Nimsuwan

สุเมธ พรหมอินทร์

Sumet Prom-In

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

Prince of Songkhla University Hatyai Campus, Thailand

E-mail: nopadol.n@psu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของการส่งเสริมทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และการมีภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากกรอ เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน กลุ่มตัวอย่างได้แก่ เยาวชนที่อาศัยอยู่ในตำบลปากกรอจำนวน 98 คน ที่เข้าร่วมโครงการจัดอบรมจำนวน 3 รุ่น ปี พ.ศ. 2562 เครื่องมือวิจัยคือ โปรแกรมการอบรมเรื่อง “การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมฯ” และแบบประเมินโครงการอบรม วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าร้อยละ และค่าเฉลี่ย ผลการวิจัยพบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการเห็นว่าโครงการนี้ทำให้เยาวชนได้รับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน ($\bar{X} = 4.39$) ความรู้เกี่ยวกับลักษณะของภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม ($\bar{X} = 4.62$) ความรู้เกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม ($\bar{X} = 4.46$) และความรู้เกี่ยวกับการทำโครงการ ($\bar{X} = 4.55$) ในระดับมากที่สุด อีกทั้งยังเห็นว่าการเข้าร่วมโครงการนี้ทำให้กล้าแสดงออก กล้าคิด กล้าทำมากขึ้น ($\bar{X} = 4.60$) มีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น ($\bar{X} = 4.49$) ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นมากขึ้น ($\bar{X} = 4.41$) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้มากขึ้น ($\bar{X} = 4.56$) มีระเบียบวินัย และความรับผิดชอบมากขึ้น

* Received 1 June 2021; Revised 10 August 2021; Accepted 15 August 2021

($\bar{X}$ = 4.46) มีความอดทน อดกลั้นมากขึ้น ($\bar{X}$ = 4.37) มีมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่นมากขึ้น ($\bar{X}$ = 4.55) สามารถแก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น ($\bar{X}$ = 4.43) และมีจิตสาธารณะมากขึ้น ($\bar{X}$ = 4.68) ในระดับมากที่สุด และความพึงพอใจโดยรวมที่มีต่อการเข้าร่วมโครงการอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X}$ = 4.67) ผู้เข้าร่วมโครงการทุกคนต้องการให้จัดโครงการเช่นนี้ทุกปี

คำสำคัญ: การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ, การทำงานเป็นทีม, ภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรม, เยาวชน,

Abstract

The Objectives of this research article were to examine the effects of promoting collaboration skills, teamwork skills and cross-cultural leadership skills among young people in Pakror sub-district. This mixed method research The participants were 98 young people who participated in the training programme, "The development of collaboration skills, teamwork skill, and cross-cultural leadership skill for youth in Pakror sub-district". The research tools were 1) the training programme and 2) the programme evaluation form. The data was analysed using percentage and mean values. The results of the programme evaluation showed that the majority of the participants agreed on the highest levels that the training programme provided the youth with the understanding of; principles of developing youth leadership skills ($\bar{X}$ = 4.39); the characteristics of creative, collaborative, and team work leadership ($\bar{X}$ = 4.62); the usage of information technology to support and develop leadership, collaborative, and teamwork skills ($\bar{X}$ = 4.46) and the 'know-how' to start inventing the project ($\bar{X}$ = 4.55). Additionally, the participants agreed, to some extent, that this project provided them with some various advantages in developing leadership skills. This is to say, the participants claimed that they had developed to be more assertive ($\bar{X}$ = 4.60), to build more self-confidence ($\bar{X}$ = 4.49), to be more empathetic ($\bar{X}$ = 4.41), to develop the teamwork skills ($\bar{X}$ = 4.56), to take more on responsibility ($\bar{X}$ = 4.46), to become more patient person ($\bar{X}$ = 4.37), to develop more positive human relation ($\bar{X}$ = 4.55), to have better problem solving skill ($\bar{X}$ = 4.43). Agreed on the highest level with the mean of 4.68, the participants claimed that they have grown more on public mind. Lastly, the participants' overall satisfaction

level was on highest level with the mean of 4.67. They also required the project to be held every year.

Keywords: Collaboration Skills, Team Work, Cross - cultural Leadership, Youth

บทนำ

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกในปัจจุบัน สังคมไทยต้องเผชิญกับปรากฏการณ์แวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อเยาวชน และคุณภาพด้านความมั่นคงในรูปแบบต่าง ๆ ที่ซับซ้อน มีความเชื่อมโยงกับหลายปัจจัย ปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่เด็กและเยาวชนไทยกำลังประสบคือ ปัญหาการขาดภาวะผู้นำ (Leadership) เด็กและเยาวชนส่วนหนึ่งยังขาดความเข้าใจในความหมายที่แท้จริงของการเป็นผู้นำ ขาดวุฒิภาวะ และทักษะในการเป็นผู้นำ ใช้ชีวิตไหลไปตามกระแสค่านิยมสังคม ไม่กล้าแสดงออกและแสดงความเห็นในเรื่องที่คิดต่าง ไม่กล้ายืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม และขาดการมีส่วนร่วมในสังคม ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการจัดการเรียนรู้และการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่โดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นความรู้ ความจำมากกว่าการเสริมสร้างทักษะและกระบวนการคิดให้กับเยาวชน (ศักดิ์สิทธิ์ หัสมินทร์ และคณะ, 2560)

ภาวะผู้นำเป็นคุณสมบัติของบุคคลที่มีความสามารถในการโน้มน้าวหรือจูงใจให้ผู้อื่นยอมรับ และยินดีปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งบรรลุจุดหมายที่วางไว้ และสามารถสร้างหรือรักษาวัฒนธรรมขององค์กรให้สามารถดำรงอยู่ได้ รวมทั้งพัฒนาองค์กรให้มีความก้าวหน้ามากขึ้น (สุปราณีวี ขวัญบุญจันทร์ และคณะ, 2557) องค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งของภาวะผู้นำคือการทำงานเป็นทีม ซึ่งหมายถึงการที่คนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปรวมตัวกันโดยมีเป้าหมาย และจุดประสงค์เดียวกัน เพื่อดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยมีการจัดการอย่างมีระบบ มีแบบแผน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในงานสูงสุด ด้วยการช่วยกันพัฒนาทักษะ ความสามารถของสมาชิกในทีม โดยอยู่ภายใต้บรรยากาศแห่งความร่วมมือร่วมใจ ทุกคนรู้สึกถึงความสำคัญของหน้าที่ตน รู้สึกมีส่วนร่วมในงาน เป้าหมายและองค์กรภาวะผู้นำจึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยส่งเสริมให้บุคคลได้รับการยอมรับนับถือจากสมาชิกของสังคม ทำให้สามารถสร้างพลังประสานความคิดจากสมาชิกในสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ (ทัศนพรรณ จิรารักษ์ และคณะ, 2559)

ชุมชนปากอเป็นชุมชนหนึ่งที่สำคัญของจังหวัดสงขลา เพราะเป็นชุมชนที่มีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยพุทธและมุสลิมอย่างเห็นได้ชัดชุมชนหนึ่ง ประชาชนทั้งสองศาสนาใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชนอย่างสงบสุข อย่างไรก็ตามจากการศึกษาแผนพัฒนาท้องถิ่น 4 ปี (พ.ศ. 2561 - 2564) ขององค์การบริหารส่วนตำบลปากอ (องค์การบริหารส่วนตำบลปากอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา, 2561: และรายงานการพัฒนาหมู่บ้านของสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา พบว่า ชุมชนตำบลปากอประสบปัญหาและมีจุดด้อย (Weakness) ที่จะต้องเร่งแก้ไขและพัฒนาหลายประการ อาทิ คนในชุมชนไม่เข้าใจและไม่

แสดงบทบาทหน้าที่ของผู้หน้าที่ถูกต้อง มีความขัดแย้งกัน เพราะมีความเห็นต่างทางการเมือง คนในชุมชนไม่อนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาเยาวชนมั่วสุม ดิยาเสพติด และการพนัน และไม่ให้ความร่วมมือกับชุมชน เป็นต้น ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าปัญหาที่ควรจะต้องเร่งแก้ไขและพัฒนาอย่างเร่งด่วนประการหนึ่งคือ ปัญหาการไม่ให้ความร่วมมือของเยาวชนในชุมชน จึงสนใจศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากอ จังหวัดสงขลา” ขึ้น เพื่อร่วมแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้กับชุมชน เพื่อพัฒนา ส่งเสริม และปลูกฝังจิตสำนึกให้เยาวชนได้เห็นความสำคัญของความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม อันจะเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การสร้างภาวะผู้นำให้แก่กลุ่มเยาวชนเหล่านั้นต่อไป ทั้งนี้เพราะผู้วิจัยเห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่าภาวะผู้นำไม่ได้เป็นคุณสมบัติที่มีมาแต่ต้น แต่เป็นทักษะที่สามารถเรียนรู้ได้ ฝึกฝนได้ เป็นความสามารถที่ต้องอาศัยทั้งศาสตร์ซึ่งต้องเรียนรู้ และเป็นศิลป์ คือต้องอาศัยการฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอ ถ้าเยาวชนได้รับการพัฒนาและฝึกฝนทักษะความเป็นผู้นำตั้งแต่วัยเด็กแล้ว จะส่งผลให้เมื่อโตขึ้นเยาวชนจะสามารถบริหารจัดการงานต่าง ๆ ในฐานะผู้นำได้ โดยใช้การตัดสินใจ ใช้อิทธิพลสร้างความสัมพันธ์ หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ภาวะผู้นำจึงนับเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในชีวิตทั้งชีวิตส่วนตัว ครอบครัว และการทำงาน (ทัศนพรพรณ จิราธิกร และคณะ, 2559) ดังนั้นเมื่อเยาวชนในตำบลปากอมีภาวะผู้นำที่ดี ก็จะเป็นกำลังสำคัญในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชนให้เดินหน้าต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของการส่งเสริมทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และการมีภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากอ จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่างของการวิจัยครั้งนี้คือ เยาวชนในตำบลปากอ จำนวน 98 คน ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลปากอ เป็นผู้คัดเลือกให้ในปี พ.ศ. 2563
2. การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed Method Research) ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ

2.1.1 ลงพื้นที่ศึกษา สํารวจ บริบทสภาพแวดล้อม เพื่อกำหนดกรอบประเด็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ประชุมระดมสมอง จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อศึกษาสภาพการให้ความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และการมีภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชน

ในพื้นที่ปฏิบัติการ กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล 4 กลุ่ม ๆ ละ 5 คน รวม 20 คน ได้แก่ ผู้นำท้องถิ่น ครู พ่อแม่ผู้ปกครอง และเยาวชน

2.1.2 จัดทำ EDFR โดยให้ผู้เชี่ยวชาญ (จำนวน 17 คน) พิจารณา กิจกรรมเพื่อส่งเสริมทักษะการร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำที่สร้างขึ้น

2.1.3 จัดเวทีวิพากษ์ และสัมมนาเพื่อจัดทำหลักสูตรอบรมทักษะการ ร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ กับผู้บริหารท้องถิ่น และผู้นำเยาวชน (จำนวน 10 คน) เพื่อให้ได้โปรแกรมการอบรมที่เหมาะสม

2.1.4 อบรมวิทยากรอาสาสมัครหรือวิทยากรแม่ไก่ (จำนวน 26 คน) โดยให้ผู้เข้าร่วมอบรมประเมินความพึงพอใจที่มีต่อโครงการ

2.1.5 จัดประชุมโต๊ะกลมและร่วมวิพากษ์กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล 4 กลุ่ม ๆ ละ 5 คน (จำนวน 20 คน) ได้แก่ ผู้นำท้องถิ่น ครู พ่อแม่ผู้ปกครอง และเยาวชน เพื่อ ถอดบทเรียนจากการอบรมวิทยากรอาสาสมัคร

2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ

2.2.1 จัดอบรมเยาวชนกลุ่มเป้าหมายจำนวนทั้งสิ้น 98 คน

2.2.2 ประเมินโครงการหลังการอบรม

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยประกอบด้วย

3.1 โปรแกรมการอบรมเรื่อง “การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงาน เป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนในตำบลปากร่อ” ประกอบด้วยหัวข้อ ต่อไปนี้

- ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน
- ภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการ ทำงานเป็นทีม
- กิจกรรมกลุ่ม: เน้นความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับ เยาวชน ภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม
- การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะ ความเป็นผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม
- กิจกรรมกลุ่ม : ภาวะความเป็นผู้นำด้านการใช้เทคโนโลยี สารสนเทศเพื่อการสนับสนุน และพัฒนาความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม
- ลงพื้นที่ ศึกษาข้อมูล ประชุมกลุ่มเพื่อทำโครงการ “อนาคตของ ชุมชน อยู่ในมือเรา เยาวชนคนปากร่อ”
- นำเสนอผลงาน อภิปรายร่วมกัน และสรุปโครงการ

3.2 แบบประเมินโครงการ อบรมเรื่อง “การพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนในตำบลปากกรอ”

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ค่าสถิติร้อยละ และค่าเฉลี่ย

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย “การส่งเสริมทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และการมีภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากกรอ จังหวัดสงขลา” ซึ่งผู้วิจัยได้จัดโครงการอบรมให้แก่เยาวชนกลุ่มเป้าหมายจำนวน 98 คน มีดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนและร้อยละของผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากกรอ แยกตามเพศ (N = 98)

เพศ	จำนวน	ร้อยละ
ชาย	45	45.92
หญิง	53	54.08
รวม	98	100.0

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนและร้อยละของผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากกรอ แยกตามอายุ (N = 98)

อายุ	จำนวน	ร้อยละ
8	4	4.08
9	18	18.37
10	25	25.51
11	21	21.43
12	29	29.60
13	1	1.02
รวม	98	100.0

ตารางที่ 3 แสดงค่าเฉลี่ยและระดับของความคิดเห็นและความพึงพอใจที่มีต่อการดำเนินการ (N= 98)

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ระดับ
1. วิทยากร		
1.1 ความรู้ความสามารถของวิทยากร	4.41	มากที่สุด

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ระดับ
1.2 เทคนิคการถ่ายทอดความรู้ของวิทยากร	4.35	มากที่สุด
2. ความรู้ที่ได้รับจากกิจกรรมต่อไปนี้		
2.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน	4.39	มากที่สุด
2.2 ภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.62	มากที่สุด
2.3 การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.46	มากที่สุด
2.4 การทำโครงการ (อนาคตของชุมชน อยู่ในมือเรา เยาวชนคนปากอ)	4.55	มากที่สุด
3. ความรู้ที่ได้รับจากกิจกรรมต่อไปนี้		
3.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน	4.40	มากที่สุด
3.2 ภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.62	มากที่สุด
3.3 การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.46	มากที่สุด
3.4 การทำโครงการ (อนาคตของชุมชน อยู่ในมือเรา เยาวชนคนปากอ)	4.55	มากที่สุด
4. ความพึงพอใจต่อกิจกรรมต่อไปนี้		
4.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน	4.40	มากที่สุด
4.2 ภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.62	มากที่สุด
4.3 การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะความเป็นผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม	4.58	มากที่สุด
4.4 การทำโครงการ (อนาคตของชุมชน อยู่ในมือเรา เยาวชนคนปากอ)	4.63	มากที่สุด
5. ประโยชน์ที่ได้รับจากโครงการ		
5.1 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีความกล้าแสดงออก กล้าคิด กล้าทำ มากขึ้น	4.60	มากที่สุด
5.2 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีความกล้าที่จะซักถามมากขึ้น	4.31	มากที่สุด
5.3 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น	4.49	มากที่สุด
5.4 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ายอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นมากขึ้น	4.41	มากที่สุด
5.5 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีระเบียบวินัย และความรับผิดชอบมากขึ้น	4.46	มากที่สุด
5.6 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีความอดทน อดกลั้นมากขึ้น	4.37	มากที่สุด
5.7 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่นมากขึ้น	4.55	มากที่สุด

รายการ	ค่าเฉลี่ย	ระดับ
5.8 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้าสามารถแก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น	4.43	มากที่สุด
5.9 โครงการนี้ทำให้ข้าพเจ้ามีจิตสาธารณะมากขึ้น	4.68	มากที่สุด
6. กิจกรรมรักบ้าน รักป่า รักเล ทำให้ข้าพเจ้ามีจิตสำนึกรักชุมชนบ้านเกิด	4.62	มากที่สุด
7. ความเหมาะสมของกิจกรรมในโครงการ	4.41	มากที่สุด
8. ความเหมาะสมของระยะเวลาในการจัดโครงการ	4.47	มากที่สุด
9. ความเหมาะสมของสถานที่จัดโครงการ	4.37	มากที่สุด
10. ความพึงพอใจโดยรวมต่อการเข้าร่วมโครงการ	4.67	มากที่สุด

อภิปรายผล

ผลการวิจัย “การส่งเสริมทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และการมีภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมของเยาวชนในตำบลปากอ จังหวัดสงขลา” ซึ่งมีเยาวชนกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมโครงการรวมทั้งสิ้น 98 คน เป็นเยาวชนชายจำนวน 45 คน (ร้อยละ 45.92) และเยาวชนหญิง 53 คน (ร้อยละ 54.08) ผู้เข้าอบรมมีอายุระหว่าง 8-13 ปี โดยมีเยาวชนอายุ 8 ขวบ จำนวน 4 คน (ร้อยละ 4.08) อายุ 9 ขวบ จำนวน 18 คน (ร้อยละ 18.37) อายุ 10 ขวบ จำนวน 25 คน (ร้อยละ 25.51) อายุ 11 ขวบ จำนวน 21 คน (ร้อยละ 21.43) อายุ 12 ขวบ จำนวน 29 คน (ร้อยละ 29.60) และอายุ 13 ขวบ จำนวน 1 คน (ร้อยละ 1.02) รวมทั้งสิ้น 98 คน ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการอบรมเยาวชนของโครงการนี้ ผู้วิจัยเปิดกว้างสำหรับเยาวชนทุกคน ไม่ได้จำกัดอายุ และระดับการศึกษาของเยาวชน เพราะผู้วิจัยเห็นว่าการสร้างผู้นำที่ดีนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ การศึกษาขั้นพื้นฐานโดยเฉพาะในเด็กที่ฉายแวว ความเป็นผู้นำควรได้รับการสนับสนุนเพื่อให้พวกเขากลายเป็นผู้นำที่ดีในอนาคต (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2551) และถ้าผู้เรียนได้รับการพัฒนาฝึกฝนทักษะความเป็นผู้นำตั้งแต่วัยเด็กแล้ว จะส่งผลให้ผู้เรียนสามารถบริหารจัดการงานต่างๆ ในฐานะผู้นำได้โดยใช้การตัดสินใจ ใช้อิทธิพลสร้างความสัมพันธ์ หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (รังสรรค์ ประเสริฐศรี, 2551) ดังคำกล่าวของสุเวศ กลับลศรี ที่กล่าวว่า

“การเสริมสร้างภาวะผู้นำให้แก่บุคคล ควรเริ่มเสียตั้งแต่เยาว์วัยเพื่อให้เยาวชนได้เกิดการเรียนรู้ และได้รับประสบการณ์ที่เหมาะสม ทำให้เป็น ผู้นำที่มีศักยภาพสามารถจูงใจให้บุคคลหรือกลุ่ม เกิดพฤติกรรมที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จนกระทั่ง บรรลุจุดมุ่งหมายที่วางไว้ และสามารถสร้างหรือรักษาวัฒนธรรมขององค์กรให้สามารถดำรงอยู่ได้ รวมทั้งพัฒนาองค์กร

ให้มีความก้าวหน้ามากขึ้น (สุเวศ กลับลศรี, 2557) และนิจปภา อ่อนอ้าย และนันทรัตน์ เจริญกุล ที่กล่าวว่า

“การส่งเสริมภาวะผู้นำสามารถเริ่มต้นได้ตั้งแต่วัยระดับประถมศึกษาโดยไม่ได้มีเป้าหมายที่จะสอนให้เด็กเป็นผู้บริหารสูงสุด หรือผู้นำของโลก และไม่ได้สอนแค่เพียงคุณสมบัติของการเป็นผู้นำในโรงเรียน แต่สอนให้เด็กได้รู้จักใช้ชีวิตสอนด้วยความสนุกและสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นการวางพื้นฐานให้เด็กมีทักษะด้านการเป็นผู้นำติดตัวไปเมื่อขึ้นชั้นเรียนระดับมัธยมศึกษา และในที่สุดจะนำทักษะเหล่านี้ไปใช้ในการดำเนินชีวิตต่อไป (นิจปภา อ่อนอ้าย และนันทรัตน์ เจริญกุล, 2561)

ผลการวิจัยด้านความพึงพอใจที่มีต่อโครงการอบรมเพื่อพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนในตำบลปากรอก ให้เยาวชน กลุ่มเป้าหมาย 3 รุ่นนี้ พบว่าผู้เข้าร่วมโครงการโดยส่วนใหญ่เห็นว่าโครงการนี้ทำให้เยาวชน ได้รับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับภาวะผู้นำสำหรับเยาวชน (ค่าเฉลี่ย 4.39) ความรู้เกี่ยวกับลักษณะ ของภาวะความเป็นผู้นำด้านความคิดสร้างสรรค์ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม (ค่าเฉลี่ย 4.62) ความรู้เกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสนับสนุนและพัฒนาภาวะความเป็น ผู้นำ ความร่วมมือ และการทำงานเป็นทีม (ค่าเฉลี่ย 4.46) และความรู้เกี่ยวกับการทำโครงการ ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.55) และความพึงพอใจต่อกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ระดับมากที่สุด เช่นกัน (ค่าเฉลี่ย 4.40 - 4.63)

อีกทั้งผู้เข้าร่วมโครงการยังเห็นว่าการเข้าร่วมโครงการดังกล่าวมีประโยชน์ระดับมากที่สุด การเข้าร่วมโครงการนี้ทำให้มีความกล้าแสดงออก กล้าคิด กล้าทำมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.60) มีความกล้าที่จะซักถามมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.31) มีความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.49) ยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.41) สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้มากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.56) มีระเบียบวินัย และความรับผิดชอบมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.46) มีความอดทน อดกลั้นมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.37) มีมนุษยสัมพันธ์กับผู้อื่นมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.55) สามารถ แก้ปัญหาได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.43) และทำให้มีจิตสาธารณะมากขึ้น (ค่าเฉลี่ย 4.68) ในระดับมากที่สุด อีกทั้งกิจกรรมรักบ้าน รักป่า รักเล ยังทำให้ข้าพเจ้ามีจิตสำนึกรัก ชุมชนบ้านเกิดมากยิ่งขึ้นในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.62) เช่นเดียวกับความเหมาะสมของ กิจกรรมในโครงการ ของระยะเวลาในการจัดโครงการ และของสถานที่จัดโครงการ (ค่าเฉลี่ย 4.37 - 4.47 ตามลำดับ) และที่สำคัญคือ ผู้เข้าร่วมโครงการมีความพึงพอใจโดยรวมต่อการเข้า ร่วมโครงการระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.67)

ผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นได้ว่าการดำเนินการโครงการอบรมเพื่อพัฒนาทักษะด้าน ความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนในตำบลปากรอกนี้มี

ผลต่อการพัฒนาภาวะผู้นำเยาวชนในเชิงบวก ในทุกประเด็นเช่น การพัฒนาบุคคลและการพัฒนาสังคมให้อยู่ร่วมกัน การมีเหตุผลทางจริยธรรม การเคารพตนเอง การควบคุมตนเอง การควบคุมอารมณ์ การพัฒนาบุคลิกภาพ สร้างแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ การแก้ปัญหาทักษะ การติดต่อระหว่างบุคคล การยอมรับสังคมและการสื่อสาร อีกทั้งการพัฒนาทักษะการดำรงชีวิตในแบบภาวะผู้นำการพูดในที่สาธารณะ การตัดสินใจ ความเป็นอิสระในความคิด การกระทำ และความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมาย ผู้เข้าร่วมโครงการมีความพึงพอใจโดยรวมต่อการเข้าร่วมโครงการระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.67) ทั้งนี้เพราะกระบวนการพัฒนาหลักสูตรการอบรมครั้งนี้ดำเนินการตามหลักการพัฒนาภาวะผู้นำเยาวชน 4-H Clover (Garst & Bruce, 2003) อ้างถึงใน ปฏิภา นรภัทรพิมล และคณะ, ซึ่งประกอบด้วยหลักสำคัญ 4 ประการดังนี้ (ปฏิภา นรภัทรพิมล และคณะ, 2561)

1. การพัฒนาด้านความคิดและการจัดการ (Head) ซึ่งจะส่งผลให้เยาวชนมีทักษะการเรียนรู้ การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหา การให้บริการ การวิพากษ์ทางความคิด การกำหนดจุดมุ่งหมาย การวางแผนและการจัดการ การใช้ทรัพยากร การเก็บบันทึก และทักษะการยืดหยุ่น

2. การพัฒนาด้านความสัมพันธ์ และการดูแล (Heart) มีเป้าหมายที่ทำให้เยาวชนเกิดทักษะการสื่อสาร การร่วมมือร่วมใจ ทักษะทางสังคม การแก้ไขความขัดแย้ง การยอมรับความแตกต่าง การให้ความใส่ใจผู้อื่น การเห็นอกเห็นใจ การแบ่งปันความรู้สึก และทักษะการสร้างสัมพันธภาพ

3. การพัฒนาด้านการทำงาน และการเป็นผู้ให้ (Hand) เพื่อให้เยาวชนมีทักษะการเป็นอาสาสมัครบริการในชุมชน ความเป็นผู้นำ ความรับผิดชอบ การแบ่งปันให้กับสมาชิกในกลุ่ม ทักษะทางการสื่อสาร การทำงานเป็นทีม และทักษะการสร้างแรงจูงใจในตนเอง

4. การพัฒนาการดำเนินชีวิตและการพัฒนาตนเอง (Health) เพื่อการพัฒนาการใช้ชีวิตและการดูแลตนเอง เป็นทักษะการสร้างทางเลือกในการดำเนินชีวิตเพื่อสุขภาพ การจัดการความเครียด ทักษะความปลอดภัยส่วนบุคคล การเห็นคุณค่าของตนเอง การรับผิดชอบต่อลักษณะต่อบทบาทตนเอง การจัดการกับความรู้สึก และการมีวินัยในตนเอง

อีกทั้งในการคัดเลือกกิจกรรมและประสบการณ์การเรียนรู้ นั้น ผู้วิจัยได้เลือกใช้เทคนิคการฝึกอบรมหลากหลาย อาทิ การฝึกอบรมแบบผู้เข้ารับการฝึกอบรมเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ การประชุมกลุ่มย่อย การอภิปราย (Discussion) การระดมสมอง (Brainstorming) การแสดงบทบาทสมมติ (Role Playing) กรณีศึกษา (Case Study) เกม (Game) และการใช้กิจกรรมนันทนาการ เกม (Game) การลงมือปฏิบัติ การลงพื้นที่จริง ซึ่งเป็นแนวทางในการจัดการเรียนรู้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ (ทิตินา แคมมณี, 2553) การใช้เทคนิคการฝึกอบรมหลายเทคนิคประกอบกันในครั้งนี้ทำให้สามารถกระตุ้นความสนใจของผู้เข้ารับการฝึกอบรมได้เป็นอย่างดี ทำให้เกิดการเรียนรู้ดีขึ้น และความคงทนของความรู้ที่ได้รับก็สามารถ

อยู่ได้นานอีกด้วย เพราะเป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เนื้อหาการฝึกอบรมเป็นเรื่องที่เหมาะสมกับวัยของผู้เข้าอบรม ถึงแม้ว่าหัวข้อการฝึกอบรมเป็นเชิงวิชาการ แต่กิจกรรมที่ใช้ในการจัดอบรมเป็นกิจกรรมที่ช่วยให้ผู้เข้าอบรมเข้าใจได้ง่ายจากการลงมือทำ และการเล่น อีกทั้งเนื้อหาการอบรมมีหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัย ทำให้นักเรียนเกิดความกระตือรือร้นในการฝึกอบรม นอกจากจะทำให้ได้รับความรู้แล้ว ก็ยังทำให้เยาวชนที่เข้าอบรมกล้าที่จะตัดสินใจและกล้าแสดงออกทางการพูดมากขึ้น มีความคิดสร้างสรรค์ เกิดความสามัคคีในกลุ่ม สนุกสนานกับกิจกรรมต่าง ๆ นอกจากนี้การที่ผู้เข้าร่วมโครงการมีความพึงพอใจโดยรวมต่อการเข้าร่วมโครงการระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องมาจากวิทยาการของการอบรม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่งสำหรับการจัดโครงการดังกล่าว โดยจะเห็นได้จากเยาวชนผู้เข้าร่วมโครงการได้แสดงความพึงพอใจที่มีต่อความรู้ความสามารถของวิทยาการ และเทคนิคการถ่ายทอดความรู้ของวิทยาการในระดับมากที่สุดอีกด้วย ผู้วิจัยได้คัดเลือกวิทยาการที่เป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และมีประสบการณ์ในเรื่องที่ฝึกอบรมเป็นอย่างดี สามารถสื่อสารและถ่ายทอดความรู้ได้ดี มีบุคลิกภาพที่ดี ยิ้มแย้มแจ่มใส ทำให้บรรยากาศเป็นไปด้วยความสนุกสนาน

จากผลการวิจัยข้างต้นจึงทำให้ผู้เข้าร่วมโครงการร้อยละ 100 ต้องการให้มีการจัดโครงการเช่นนี้อีกทุกปี เพราะสนุก และมีความสุขมาก ดีใจที่ได้เข้าร่วมโครงการนี้ และมีความพอใจมากที่ได้รับรู้มากขึ้น สอนให้เยาวชนร่วมมือกัน ทำงานเป็นทีม และมีภาวะผู้นำเพิ่มมากขึ้น และอยากให้เด็กคนอื่น ๆ ในตำบลปากร่อได้เข้าร่วมกิจกรรมนี้ด้วย

จะเห็นว่าเยาวชนผู้เข้าร่วมโครงการมีความพึงพอใจโดยรวมต่อการเข้าร่วมโครงการระดับมากที่สุด ถึงแม้ว่าการจัดโครงการครั้งนี้มีเยาวชนที่เข้าร่วมค่อนข้างจำกัดเฉพาะกลุ่ม แต่ก็แสดงให้เห็นได้ว่าโครงการดังกล่าวสามารถสร้างภาวะผู้นำให้แก่เยาวชนตำบลปากร่อได้อย่างแท้จริง สามารถทำให้เยาวชนที่เข้าร่วมอบรมมีพฤติกรรมของผู้นำที่มีความมั่นคงในคำพูด การกระทำ และค่านิยม มีการรับรู้ตนเองและมีการรับรู้เอกลักษณ์ของตนเองอย่างถูกต้อง เข้มแข็ง ชัดเจน มั่นคง และสม่ำเสมอ มีความตระหนักรู้ในตนเองสูง รู้จักตนเองเป็นอย่างดี และมีการยอมรับตนเองในระดับสูงขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังสามารถปลูกฝังค่านิยมที่ดีสำหรับผู้นำ เช่น ความซื่อสัตย์ ความเอื้อเฟื้อ ความเมตตากรุณา ความยุติธรรม ความรับผิดชอบ และการมองโลกในแง่ดี ให้แก่เยาวชนด้วย ผลการวิจัยนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ ทศนพรธณ จิรารักษ์ และคณะ ซึ่งศึกษาเรื่องการพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสกลนคร เขต 1 พบว่าความคิดเห็นของนักเรียนระดับกลุ่มดังกล่าวที่มีต่อหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นอยู่ในระดับมาก เนื่องจากเนื้อหาการฝึกอบรมในแต่ละหน่วยการเรียนรู้เป็นเรื่องที่น่าสนใจ ไม่ยากเกินไป เหมาะสมกับวัย และความต้องการของนักเรียน มีการใช้สื่อเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้นักเรียนเกิดความกระตือรือร้นในการ

ฝึกอบรม และนักเรียนเหล่านี้มีความคิดเห็นทำให้ได้รับความรู้ และกล้าที่จะตัดสินใจ และกล้าแสดงออกทางการพูดมากขึ้น มีความคิดสร้างสรรค์ เกิดความสามัคคีในกลุ่ม สนุกสนานกับกิจกรรมต่าง ๆ (ทัศนพรรณ จิรารักษ์ และคณะ, 2559) อีกทั้งยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ กันยธัญญ์ สุชิน และคณะ ที่พบว่าความพึงพอใจของผู้ปกครอง และเยาวชนชุมชนเทศบาลบ้านคู่อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ที่มีต่อการเสริมสร้างศักยภาพของผู้ปกครองและเยาวชนในชุมชนเทศบาลบ้านคู่นั้นอยู่ในระดับมาก (กันยธัญญ์ สุชิน และคณะ, 2557) และงานวิจัยของสุวิทย์ สลามเต๊ะ ที่พบว่าเยาวชนที่เข้ารับการฝึกอบรมภาวะผู้นำเด็กและเยาวชนของศาลเยาวชนและครอบครัวเพื่อการป้องกันการติดยาเสพติดมีความพึงพอใจต่อประโยชน์ที่ได้รับจากการฝึกอบรมในระดับดีมาก (สุวิทย์ สลามเต๊ะ, 2561)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

กล่าวโดยสรุปจากผลการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นได้ว่าโครงการอบรมเพื่อพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนในตำบลปากอ จังหวัดสงขลา ที่จัดทำขึ้นนี้ประสบความสำเร็จ ให้โอกาสในการสร้างภาวะผู้นำของเยาวชนในการสร้างความคิด สร้างคุณค่า และสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน สังคมอย่างแท้จริง และสามารถพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมให้แก่เยาวชนได้อย่างดี เพราะหลักสูตรการอบรมกำหนดให้มีกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านได้เข้ามาอยู่ร่วมกันในรูปแบบของการเข้าค่ายเยาวชน เพื่อจะได้รู้จักและมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้น เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เยาวชนได้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเอง และเคารพในสิทธิ และหน้าที่ของผู้อื่น รู้จักการให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละ ได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความรักและสามัคคีกลมเกลียวกัน ได้ฝึกความกล้าแสดงออก มีความมั่นใจในตัวเอง กล้าพูด กล้าทำ ความเป็นผู้นำ และได้มีบทบาทในการร่วมแสดงความคิดเห็น และเป็นกิจกรรมที่ให้ความรู้ ปลูกฝังความรู้สึกรัก เห็นคุณค่า เอาใจใส่ และอยากปกป้องดูแลสิ่งแวดล้อมรอบตัว และชุมชนของตนเอง และสามารถกล้าชี้แนะ ชักชวนคนอื่นให้หันมาดูแลรักษา และอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างจริงจัง เป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เยาวชนคนอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำโครงการนี้ไปขยายผลกับชุมชนอื่นต่อไป สำหรับการนำโครงการดังกล่าวนี้ไปใช้นั้น ผู้วิจัยขอเสนอแนะดังต่อไปนี้ ควรมีการแบ่งเยาวชนกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าร่วมโครงการตามระดับกลุ่มอายุ เพื่อให้ผู้เข้าอบรมได้สามารถทำกิจกรรม และสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้ตามความสามารถ และประสบการณ์ของแต่ละช่วงวัย ซึ่งอาจจะทำให้โครงการอบรมบรรลุวัตถุประสงค์และสัมฤทธิ์ผลได้มากกว่า โครงการอบรมเพื่อพัฒนาทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำข้ามวัฒนธรรมครั้งนี้เป็นผลของการสรุปองค์ประกอบเชิงทฤษฎีและเชิงประจักษ์ ในบริบทของเยาวชนในตำบลปากอเท่านั้น ดังนั้นการนำโครงการนี้ไปใช้จะต้องคำนึงถึงบริบทของชุมชนประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนตำบล

หรือองค์การบริหารส่วนจังหวัดควรพิจารณารูปแบบของโครงการนี้ไปปรับใช้ในหลักสูตรการพัฒนาผู้นำชุมชน เพื่อเสริมสร้างภาวะผู้นำในการพัฒนาท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- กันยธัญญ์ สุชิน และคณะ. (2557). การเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำเด็กและเยาวชนในชุมชนเทศบาลตำบลบ้านคู อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงราย. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่, 6(5), 76-93.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2551). สร้างภาวะผู้นำในเด็กและเยาวชน. เรียกใช้เมื่อ 22 มีนาคม 2563 จาก <http://www.kriengsak.com/node/548>
- ทัศนพรรณ จิรารักษ์ และคณะ. (2559). การพัฒนาหลักสูตรฝึกอบรมเพื่อเสริมสร้างภาวะผู้นำนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสกลนคร เขต 1. วารสารบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 13(63), 77-84.
- ทิตนา แคมมณี. (2553). ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ (พิมพ์ครั้งที่ 13). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิจปภา อ่อนอ้าย และนันทรัตน์ เจริญกุล. (2561). แนวทางการบริหารกิจการนักเรียนโรงเรียนจันทราพระกิตติคุณ ตามแนวคิดภาวะผู้นำเชิงสร้างสรรค์. OJED, 13(2), 304-315.
- ปฐมา นรภัทรพิมล และคณะ. (2561). การพัฒนาภาวะผู้นำของคณะกรรมการสถานักเรียนระดับมัธยมศึกษา กรณีศึกษาโรงเรียนประชารัฐธรรมคุณ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาเขต 35. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 9(1), 306-319.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. (2551). ภาวะผู้นำ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: เอ็ดดิกซ์เซ็นเตอร์.
- ศักดิ์สิทธิ์ หัสมิตร และคณะ. (2560). สภาพปัญหาและแนวทางการพัฒนากิจกรรมการสร้างภาวะผู้นำเยาวชนอาเซียนสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย. วารสารราชพฤกษ์, 15(2), 44-52.
- สุปราณี ขวัญบุญจันทร์ และคณะ. (2557). การพัฒนาตัวบ่งชี้ภาวะผู้นำสู่อาเซียนของนิสิตคณะพลศึกษา. วารสารคณะพลศึกษา, 17(1), 1-14.
- สุวิทย์ สลามเต๊ะ. (2561). การพัฒนาหลักสูตรการฝึกอบรมภาวะผู้นำเด็กและเยาวชนของศาลเยาวชนและครอบครัวเพื่อการป้องกันการติดยาเสพติด. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยธนบุรี, 12(29), 93-106.

สุเวศ กลับศรี. (2557). ภาวะผู้นำที่ควรพัฒนาในเยาวชน. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 6(2), 132-140.